

3. МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ: СТАН І ФОРМИ

Смислоневід'ємною компонентою характеристики сучасної України в релігійно-церковному аспекті є, поряд з державно-церковними, суспільно-релігійними, міжцерковними відносинами, рівнем релігійності, забезпеченням свободи совісті тощо, відносини міжконфесійні у всій їх динаміці, причинно-наслідкових зв'язках, впливові на український соціум та конкретні його ареали - політичний, соціальний, правовий, духовно-світоглядний, етнокультурний, релігійний.

Виходячи з того, що конфесія – це інституційована система, що включає, як складові, певне віровчення, його історію, культову та віросповідну практику, церковно-організаційну структуру, приналежність до якої ідентифікує й об'єднує дану групу віруючих, **під міжконфесійними відносинами розуміють** відносини, що виникають між офіційними чи неофіційними носіями різноконфесійних ідентичностей з широкого кола проблем власності, канонічного права, церковної організації, конфесійного співіснування в державі та суспільстві, взаємовідносин між церквами, духовенством та віруючими, невтручання у діяльність релігійних організацій інших конфесій, попередження конфліктності; з питань участі в спільних акціях загальнодержавного, релігійно-церковного, соціального, морально-патріотичного характеру тощо.

Зважаючи на принципову значущість для держав, суспільств, церков, релігійних організацій, віруючих і невіруючих встановлення і гармонізації міжконфесійних відносин, у міжнародних і українських правових документах проблеми регламентації міжконфесійних відносин, їх нормалізації та шляхів поліпшення займають чільне місце, даючи державам, національним законодавствам, урядовим структурам та релігійним інституціям надійні правові орієнтири забезпечення прав і свобод людини, свободи діяльності церков, релігійних асоціацій, центрів та громад, релігійних меншин, забезпечення й охорони релігійного плюралізму та ін.

Так, зокрема, проблеми утвердження міжконфесійних відносин, міжконфесійної толерантності, кваліфікованої як одне з фундаментальних прав людини, стали центральними в цілому ряді європейських документів щодо свободи совісті та релігійних виявів: Резолюції 916 (1993) щодо незайнятих культових споруд, Рекомендації 1212 (1993) стосовно релігійної толерантності в демократичному суспільстві, Рекомендації 1396 (1999) "Релігія і демократія", Рекомендації 1412 (1999) стосовно протиправної діяльності сект. В

Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 1556 (2002) "Релігія і зміни в Центральній та Східній Європі" міжконфесійні відносини поставлені у пряму відповідність від запровадження або відновлення гармонійних відносин між релігійними інституціями та державами. Кардинальні політичні зміни на політичній карті Європи, як видно з контексту Рекомендацій ПАРЄ, породили у країнах посткомуністичного простору цілу низку проблем у релігійній і культурній сферах, суттєво ускладнили міжконфесійні відносини. Ці проблеми назагал негативно впливають на міжконфесійні відносини і пов'язані:

по-перше, із означенням і поглибленням релігійного і культурного поділу Європи після знищення "залізної завіси", з очевидною різницею двох християнських культур Європи (католицької та православної) як "дуже небезпечної перепони на шляху до єдиної Європи";

по-друге, з "виходом на поверхню в посткомуністичних країнах фундаменталістських і екстремістських тенденцій, активізацією спроб включити релігійні гасла й релігійні організації до процесу військової, політичної та етнічної мобілізації, поставити їх на службу войовничому націоналізму та шовінізму, а також політизації релігійного життя";

по-третє, з виникненням у політично оновленій Європі "ситуації релігійного розмаїття", що породило у релігійному середовищі ланцюг конфліктів і ще рельєфніше висвітило давній дезбалансуючий і поки що невирішуваний конфлікт між "принципами демократії та прав людини, свободи совісті та релігії, з одного боку, і збереженням національної, культурної, етнічної й релігійної ідентичності – з іншого";

по-четверте, з прагненнями ряду національних православних церков у контексті виникнення нових незалежних держав здобути власну незалежність чи змінити підпорядкування, що в частині випадків призводить до погіршення відносин цих церков зі своїми колишніми православними центрами і потреби виключити можливості урядового втручання в питання догматики, церковної організації та канонічного права.

Слушні застереження щодо можливої дестабілізації міжконфесійних відносин містять також Рекомендації за результатами Віденської зустрічі ОБСЄ з проблем свободи совісті і віросповідання 17-18 липня 2003 р., зокрема, в частинах відміни чи утримання від введення в національні законодавства ієрархії релігійних організацій; запровадження в національних законодавствах нових спеціальних обмежень з міркувань "національної безпеки", забезпечення "культурної ідентичності" тощо, тим самим посилюючи дискримінаційні щодо конфесій тенденції.

Правові умови для стабільних міжконфесійних відносин регламентовані також багатьма вітчизняними законодавчими, нормативно-правовими актами, в першу чергу Конституцією України (1996), Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації" (1991) з наступними змінами та доповненнями. Ці та інші правові документи закріплюють принципи і норми міжконфесійних відносин в Україні, зокрема:

- ✓ "взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між ...віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями";
- ✓ поваги до "традицій та внутрішніх настанов релігійних організацій";
- ✓ рівності усіх релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом;
- ✓ не визначення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших;
- ✓ невтручання одних релігійних організацій у діяльність інших;
- ✓ не проповідування у будь-якій формі ворожнечі, нетерпимості до віруючих інших віросповідань [Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» // Свобода совісті та віросповідань у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів. – К.,2006. – С. 85];
- ✓ обов'язок викладачів релігійних віровчень і релігійних проповідників виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до віруючих інших віросповідань тощо.

Разом з тим, чинні національні правові акти не лише закріплюють принципи і норми міжконфесійних відносин, але й регламентують правові умови, що мають виключати, мінімізувати чи попереджати можливі причини і фактори ускладнення міжконфесійних відносин, ескалацію конфліктності тощо.

Таке смислове навантаження несуть, зокрема, правові норми Конституції України і Закону про свободу совісті про те, що "жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова", "релігійні організації не виконують державних функцій", "не беруть участі у діяльності політичних партій"; "право власності релігійних організацій охороняється законом", "самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна не допускається", "культова будівля і майно, що є державною власністю, можуть передаватися у почергове користування двом або більше релігійним громадам за їх взаємною згодою. За відсутності такої згоди державний орган визначає порядок користування культовою будівлею і майном шляхом укладення з

кжною громадою окремого договору"; "рішення державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями і майном можуть бути оскаржені до суду у порядку, передбаченому ЦПК України" [Там само.- С. 92] та ін.

Оцінюючи сьогодні з точки зору норм європейського та українського національного законодавства стан міжконфесійних відносин в Україні, є підстави стверджувати, що в цих відносинах, незважаючи на певне і закономірне для перехідного періоду ускладнення самої релігійної ситуації в Україні в ході політичних, економічних, правових, соціальних, етнонаціональних, духовних, культурних перетворень в країні, кардинальних трансформацій у системі загальнозначущих етнокультурних цінностей та пріоритетів, відбулися позитивні і перспективні зміни.

Міжконфесійні відносини в будь-якому суспільстві складаються такими, якими вони можуть бути за даних суспільно-політичних, економічних, правових, духовних, етнонаціональних умов існування конфесій в державі й соціумі. І вже в цих визначальних суспільних координатах під дією релігійно-церковних чинників – ієрархів, кліру, віруючої спільноти, церковно-конфесійних структур та їх елементів, громадських об'єднань віруючих тощо – складається конкретизований характер міжконфесійних відносин (конструктивний чи деструктивний, толерантний чи конфліктний і ультимативний, відкритий для співпраці чи орієнтований на церковно-конфесійну автаркію, пасивний або активний у широкому діапазоні – від злагодженої співпраці до ворожнечі, нетерпимості й екстремізму щодо інших конфесій).

З цієї точки зору позитивними тенденціями розвитку міжконфесійних відносин доби незалежної України є:

- ✓ істотні подвиги у міжконфесійних відносинах в Україні в бік налаштованості конфесій на толерантність, терпимість до позиції інших конфесій. Особливо наочно це видно на співставленні нинішньої ситуації в релігійно-церковній сфері з ситуацією, що мала місце 10-15 років тому, коли в умовах майже раптової появи релігійної свободи в українському соціумі, частина конфесій, релігійних організацій, не маючи досвіду діяти в атмосфері релігійної свободи, плюралізму, відсутності державного адміністрування, на хвилі т.зв. релігійного ренесансу, заходила явочним порядком перерозподіляти культові будівлі та майно, силовими методами захоплювати приміщення, споруди колишніх церков, монастирів; позаправовими, позасудовими засобами "відновлювати" історичну справедливість тощо. Кількість

населених пунктів в Україні, де тоді мало місце гостре міжконфесійне протистояння (головним чином, між прихильниками УАПЦ і УГКЦ, УПЦ КП і УПЦ МП, УПЦ КП і УГКЦ, УГКЦ і РКЦ) перетнула тисячний рубіж; ще й в 1995 кількість таких гостроконфліктних "гарячих точок" на карті країни обчислювалася 600-ми, була спричинена, як правило, боротьбою за досить обмежену кількість культових споруд, на які обґрунтовано чи необґрунтовано претендувало відразу кілька релігійних громад і нерідко виливалася у відкриті конфлікти із застосуванням сили. Нині актуальність цієї причини ускладнення міжконфесійних відносин, за незначним винятком, істотно зменшилася завдяки активному будівництву нових культових будівель, вичерпанням в основному списку проблемних щодо справжнього господаря культових споруд;

- ✓ готовність більшості конфесій в Україні до конструктивного діалогу, переговорів з проблем, що можуть породжувати ускладнення міжконфесійних відносин, їх загострення, неправові методи розв'язання;
- ✓ нормативно-правове врегулювання більшості проблемних питань, що раніше були конфліктогенними, спричиняли до загострення міжконфесійних відносин;
- ✓ більш широке застосування міжконфесійних діалогових, переговорних форм співробітництва конфесійних структур, здатних мобільно, оперативно і результативно вирішувати проблемні питання;
- ✓ активізація звернень конфесій до правового шляху вирішення конфліктних ситуацій у відносинах між ними; позитивні подвиги у об'єктивності розгляду спірних питань цивільними судами, принциповості судів щодо упереджених рішень місцевих державних органів стосовно релігійних організацій, у виконанні на місцях судових рішень у сфері міжконфесійних відносин тощо;
- ✓ зросла прозорість міжконфесійних відносин, широке оприлюднення в ЗМІ, у тому числі й за кордоном, позицій сторін у міжконфесійних конфліктах, що змушує конкретні конфесії більш зважено і толерантно діяти в межах правового поля; мінімізує випадки латентного, кулуарного вирішення проблемних питань державними структурами різного рівня на користь однієї з конфесій та інші.

Конкретними формами вияву позитивних тенденцій розвитку міжконфесійних відносин в українському сакральному просторі є,

зокрема, діяльність Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій, створеної на початку 90-х років минулого століття як реакція на потребу скоординованої позиції релігійних структур по широкому колу проблемних питань у сфері державно-церковних, міжцерковних, міжконфесійних відносин. На пострадянському просторі фактично це була перша спроба подолати вікові упередженості між церквами і конфесіями, зрозуміти позицію іншої конфесії, за столом переговорів знайти шлях для порозуміння і злагоди, сфери конструктивної співпраці, гармонізації міжконфесійних відносин. Вперше за стіл переговорів і дискусій Всеукраїнської Ради сіли повноважні представники не лише конфесій, між якими існували в цілому нормальні відносини, але й ієрархи – представники конфліктуючих сторін.

Прикладами вироблення Радою спільної позиції сторін релігійного загалу стосовно актуальних проблем українського сакрального простору стали Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаєминах (1997), Меморандум про співпрацю Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій, Мінінформу та Держкомрелігій щодо висвітлення засобами масової інформації проблем релігійно-церковного життя (1998), меморандуми про співпрацю з Міністерством освіти та науки, з Міністерством оборони України та інші. В Меморандумі про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаєминах представниками конфесій було твердо і одностайно заявлено про рішення церков, релігійних організацій не припускати до використання будь-яких силових дій у вирішенні та врегулюванні міжконфесійних проблем, особливо таких, що стосуються церковного майна; вирішувати всі спірні питання винятково шляхом переговорів відповідно до законів держави та по-християнськи на основі взаємоповаги і терпимості; не звертатися до влади з метою здійснення незаконного тиску на іншу релігійну громаду чи Церкву [Див.: Людина і світ. – 1997. - №8. – С.25-26].

При всіх слабких місцях цього консультативно-дорадчого міжконфесійного органу (прагнення членів Ради – представників найбільших і найавторитетніших церков та релігійних організацій не розширювати членство в Раді, під різними приводами не допускати вступ до неї нових "маловпливових" членів; латентна організаційна залежність діяльності Ради від Держкомрелігій України, поступове зниження на практиці представницького рівня, певний формалізм, декларативність документів, що приймалися тощо) він став прецедентом для планового чи оперативного, конфесійно-державного,

міжконфесійного спілкування на високому церковному рівні з нагальних проблем сакральної сфери, вироблення узгодженої позиції церковних ієрархів щодо держави, попередження релігійної конфліктності чи екстремізму. Саме з діяльністю цього міжконфесійного органу пов'язано створення в кінці 90-х років минулого століття змішаної робочої групи з юристів та практиків - представників конфесій та компетентних державних органів для розробки проекту Закону України "Про внесення змін та доповнень до Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" – акту безпрецедентного на всьому пострадянському просторі.

Показово, що вбачаючи в такому органі засіб гармонізації та поліпшення міжконфесійних відносин, подібні ради створені чи створюються й на регіональному рівні – в м. Києві, областях та Автономній Республіці Крим. За ініціативою з місць різного роду міжконфесійні асоціації створюються також для солідарної роботи у конкретних напрямках соціального служіння конфесій.

Характерною рисою таких органів є менший зв'язок з державними органами або й взагалі його відсутність (читай – залежності), менший формалізм, більша гнучкість у вирішенні нагальних питань адресної соціальної допомоги. Прикладом такого міжконфесійного формування є діяльність Української міжконфесійної християнської місії "Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі", до якої входять представники 11 християнських конфесій [Релігійне життя в Україні // Релігійна панорама.- 2005. - №7. – С. 7].

Відносно тривалий період міжконфесійних суперечностей, конфліктів, їх емоційна напруга, гострота, непоступливість сторін конфліктів і, головне, безрезультатність змусили конфесії поступово зайняти більш конструктивну позицію, перейти від конфронтаційних до діалогових форм спілкування й усвідомлення позицій опонента. Виявами такої трансформації позицій конфесій стали кілька всеукраїнських форумів церков та релігійних організацій, проведених в Україні після здобуття державою незалежності, щоправда, з ініціативи переважно державних чинників. Вони стали доброю нагодою для конфесій, церков, релігійних організацій, органів влади з перших рук почути про позицію сторін з актуальних проблем сьогодення, скорегувати власні позиції, зробити ще один крок до оптимізації релігійного співжиття в полі конфесійній Україні, взаємної поваги, злагоди, толерантності, зрештою, підвищити рівень і культуру міжконфесійного спілкування.

Ці ж завдання вирішуються й в ході таких загальноукраїнських акцій, як спільні для представників різних конфесій Молитви за Україну

в рамках святкувань Дня Незалежності, відзначення інших знаменних дат в історії Української держави; в ході періодичних зустрічей президентів України, прем'єр-міністрів України з представниками конфесій; зустрічей керівників християнських церков України щодо подальшого співробітництва церков у сфері захисту суспільної моралі і духовності, спільних заяв, звернень церков та релігійних організацій з актуальних проблем функціонування конфесій в країні, зокрема, щодо спроб використання християнських церков в Україні у виборчій кампанії, стосовно статусу релігійних організацій як юридичних осіб, щодо закріплення за релігійними організаціями права на постійне користування землею, впровадження в шкільний курс навчального предмета "Християнська етика" тощо. Не завжди подібними заходами досягається сподіваний результат, але завжди вони стають більшими чи меншими подвигами у подоланні минулої міжконфесійної ворожнечі й нетерпимості, упередженого ставлення до інших конфесій, в утвердженні нових, толерантних відносин у поліконфесійному суспільстві.

Оптимізації міжконфесійних відносин в Україні у неофіційному, недержавному форматі сприяє й організація Українською Асоціацією релігієзнавців, Українською Асоціацією релігійної свободи та Відділенням релігієзнавства НАН України Днів релігійної толерантності у Києві та регіонах. На них запрошуюються представники конфесій, відповідних державних структур, наукових центрів, засобів масової інформації для обговорення з позицій релігійного плюралізму, толерантності, демократизму проблем, що найбільше хвилюють релігійні спільноти: відносин з державою, міжконфесійних відносин, проблеми власності, справедливих, відповідних чинному законодавству підходів при поверненні колишньої церковної спадщини, виділення земельних ділянок під будівництво культових споруд, співпраці із ЗМІ, попередження конфронтаційних виступів, інтерв'ю, інших акцій тощо.

Коло проблемних питань конфесіями, діючими в Україні, спільно обговорюється також на наукових конференціях, семінарах, симпозіумах, у тому числі міжнародних; в дискусіях, що передбачаються програмами діяльності міжнародних молодіжних міжконфесійних таборів та шкіл, які організуються за участю працівників Відділення релігієзнавства НАН України тощо. Позитивний для міжконфесійних відносин резонанс в країні і світі мають вже традиційні міжнародні конференції, що організуються з року в рік Відділенням релігієзнавства в кооперації з Міжнародною академією свободи релігій, Асамблеєю релігій світу та ін.

Формуванню гармонійних міжконфесійних відносин взаємоповаги, терпимості, толерантності підпорядкована нова структуризація таких видань Відділення релігієзнавства, як "Релігійна панорама", "Українське релігієзнавство", "Релігійна свобода", що передбачає виклад в об'єктивній, толерантній тональності інформації про всі (багато- й малочисельні, традиційні й нові) релігійні організації, течії, толки, що на сьогодні зареєстровані в Україні; по-науковому об'єктивне, на основі вивіренних документів церков, релігійних організацій висвітлення історії та діяльності конкретних конфесій у 10-томній серії "Історія релігії в Україні", інших наукових виданнях, підготовлених Відділенням релігієзнавства НАН України [Див.: Академічне релігієзнавство України: історія і сьогодення.- К., 2006. – С. 237-244].

В той же час, розвитку міжконфесійних відносин в Україні перехідного періоду притаманна дія цілого ряду негативних причин об'єктивного та суб'єктивного характеру, що ускладнюють чи й загострюють відносини між конфесіями. Серед них:

- ✓ тривале, з початку 90-х років минулого століття, нерозв'язання проблеми єдності православ'я в Україні; суспільно резонансне православне міжконфесійне протистояння, що негативно позначається не лише на внутрішньоправославних відносинах трьох церков – УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, але й на релігійній ситуації в Україні в цілому;
- ✓ остаточно незавершений поділ і переподіл культових будівель, майна, що в радянський час знаходилося в державній чи комунальній власності, між церквами, релігійними організаціями; неготовність державних, комунальних органів з фінансово-економічних, організаційних, матеріальних причин на даний час передати решту культових будівель, приміщень, інше майно, що в минулому були власністю релігійних організацій, законним власникам;
- ✓ наявність ряду законодавчо та нормативно неврегульованих питань, що породжують міжконфесійну конфліктність, нетолерантні відносини, нетерпимість, суперництво (проблема почергового богослужіння, ненадання релігійним організаціям землі в постійне користування, забезпечення рівного ставлення держави до конфесій, надійне правове запобігання політизації релігії, клерикалізації держави, проблеми фундації релігійними організаціями дошкільних, загальноосвітніх та вищих навчальних закладів нарівні з іншими юридичними особами приватного права; проблемність визначення мінімальної

- кількості складу релігійної організації для її реєстрації як юридичної особи та ін.);
- ✓ численні в ході правозастосовчої практики факти нерівного, тенденційного, невідповідного чинному законодавству ставлення владних структур у регіонах до конфесій (при виділенні релігійним організаціям земельних ділянок, дозволів на будівництво, передачі культових будівель тощо);
 - ✓ триваюча фактична політизація (явна чи латентна) частини церков, релігійних організацій, втручання політичних чинників у внутрішньоцерковні відносини, що ставить конфесії у нерівні умови;
 - ✓ явний чи латентний опір солідаризованих на християнському ґрунті церков, релігійних організацій поширенню в Україні нехристиянських релігійних організацій і відповідна реакція останніх;
 - ✓ конфесійна та політична диференціація, конфесійна заангажованість, некваліфіковане, некоректне висвітлення проблем міжконфесійних відносин у ЗМІ, що у ряді випадків стає додатковим чинником у розпалюванні міжконфесійної ворожнечі, нетерпимості тощо;
 - ✓ дестабілізуючий вплив на міжконфесійну ситуацію в Україні міжнародних чинників (політичних, релігійно-церковних, етнонаціональних).

Названим причинам конфліктогенного характеру в міжконфесійних відносинах відповідають негативні соціально і конфесійно значущі форми вияву ускладнень відносин між конфесіями.

Як і слід було очікувати, повнота забезпечення релігійної свободи, що почала реалізовуватися з 90-х років минулого століття разом з проголошенням незалежності України, водночас з істотними позитивними змінами у сакральній сфері, створила умови для виявлення, з одного боку, прихованих застарілих, з іншого - прояву нових проблем міжконфесійних відносин в українському суспільстві.

Ґрунтовні суспільно-політичні, економічні, політико-правові, духовні, національні, культурні перетворення в країні сприяли масштабним і повсюдним виявам публічної релігійності, прагненню окремих конфесій до незалежності від традиційних церковних центрів чи зміни підпорядкування; перерозподілу явочним порядком, в обхід закону культових будівель та майна між конфесіями; різкому зростанню мережі церков та релігійних організацій, чисельності духовенства, монастирів та чернецтва, що випереджала існуючу матеріальну базу для цих інституцій; сформуванню в багатьох церквах та монастирях ядра

діяльних, ініціативних ієрархів, кліру, підтриманого національно-патріотичними рухами і необтяженого минулим досвідом надто обережного співіснування з державою тощо.

При всій закономірності й позитивності цих процесів вони дуже швидко ввійшли в колізію з обмеженими умовами їх реалізації в Україні перехідного періоду і сприяли виникненню цілого ланцюга міжконфесійної напруги: між греко-католиками і православними – з проблеми культових будівель і майна; між прихильниками УПЦ КП і УПЦ МП – з цілого ряду проблем канонічного права, власності, права на успадкування спадщини Українського екзархату Руської православної церкви тощо; між УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ – з проблем майбутнього українського православ'я; між кількома релігійними центрами в іудаїзмі, ісламі, що виникли в 90-х роках минулого століття і вирішували питання свого утвердження в українському сакральному просторі; між великими християнськими об'єднаннями – за неофіційне право пріоритетності у зв'язках з державними структурами, претендування на роль "національної" церкви і т. п.

Давня конфронтація в релігійній сфері між православ'ям та греко-католицизмом на початку 90-х років м. ст. доповнилася розколом православ'я на три церкви (УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ), а з березня 2006 р. - на чотири православні спільноти. В березні 2006 року Держкомом релігій було зареєстровано як релігійне об'єднання Харківсько-Полтавську єпархію УАПЦ (оновленої). Це серйозно ускладнило вирішення, можливо, найболючішого питання перехідного періоду – користування культовими будівлями: на одну будівлю почали претендувати, з більш чи менш обґрунтованою підставою, відразу кілька релігійних організацій різних церков і конфесій, як правило, віддзеркалюючи поділ донедавна моноконфесійних населених пунктів за конфесійною ознакою. За цим стояло (незалежно від того, визнають це церкви чи ні) найголовніше – боротьба за т.зв. канонічні території, суперництво за мільйони віруючих, невіруючих, байдужих до релігії пострадянської України, зрештою – за майбутнє церков та релігійних організацій, їх фінансово-матеріальну потужність та стабільність.

Конкретними негативними виявами ускладнення міжконфесійних відносин при цьому стали:

- ✓ силові методи захоплення культових будівель, майна, інших приміщень;
- ✓ ігнорування сторонами конфлікту рішень судів, недовіра до правового шляху розв'язання спірних питань;

- ✓ конфесійна заангажованість ряду місцевих органів влади у прийнятті рішень, значущих для міжконфесійних відносин, в силу чого судами свого часу були скасовані десятки рішень місцевих органів влади стосовно адресності передачі культових будівель;
- ✓ некоректні, нетолерантні, образливі виступи, висловлювання, публікації представників ряду конфесій на адресу опонентів з числа інших конфесій;
- ✓ апеляція конфесій до державних органів різних рівнів з пропозиціями вжити адміністративних заходів до церков-опонентів тощо.

Не менш серйозним фактором негативного впливу на міжконфесійні відносини при цьому було те, що атмосфера конфронтаційності, взаємної недовіри, нетолерантності, а то й ворожості, що складалася у сфері розподілу, власності чи користування культовими будівлями чи майном, переносилася й на інші, менш складні проблеми, заважала їх вирішенню в спокійному, конструктивному ключі.

Узагальнюючи проблеми, невирішеність яких протягом останніх 15 років призводила чи призводить до ускладнення міжконфесійних відносин в Україні, є підстави виділити, як найбільш поширені, невирішені, а тому потенційно чи реально конфліктогенні, наступні проблеми:

- ✓ відсутність взаємоузгодженої моделі об'єднавчого процесу в православ'ї і створення за результатами об'єднання на конфесійно-православній основі Української Помісної Православної Церкви;
- ✓ перебування в державній та комунальній власності частини культових будівель, господарських приміщень, майна, законними власниками яких є церкви та релігійні організації; наявність частини культових будівель, користування якими залишається невирішеним, є предметом міжконфесійних спорів; фінансово-матеріальна неспроможність частини конфесій самостійно вирішити питання будівництва культових будівель;
- ✓ незавершеність процесу нормалізації відносин між УГКЦ, РКЦ та православними церквами, встановлення між ними стабільно толерантних відносин. У цьому плані представляє інтерес постанова Синоду єпископів УГКЦ від 25-31 серпня 2005 р. щодо використання нагоди "відзначення 60-ї річниці

Львівського псевдособору" для "примирення з православними братами";

- ✓ обтяженість позицій ряду конфесій тягарем взаємної недовіри, упередженостей, підозр, звинувачень, що нерідко мають історичні корені, огрублені і безпідставно загострені на побутово-конфесійному рівні, що додатково ускладнює міжконфесійні відносини;
- ✓ явний чи прихований опір з боку стихійно солідаризованих християнських церков, релігійних організацій поширенню нехристиянських релігійних організацій, новітніх культів (зокрема, орієнталістського спрямування, неоязичництва, синтетичних релігій тощо) у христопанівному релігійному просторі;
- ✓ недостатньо надійна на сьогодні нормативно-правова, законодавча база для врегулювання державно-церковних, міжконфесійних, державно-конфесійних, міжцерковних відносин, для попередження екстремістських та фундаменталістських тенденцій на основі повного забезпечення свободи совісті та релігійної свободи, для створення належних умов для функціонування церков та релігійних організацій;
- ✓ недотримання повною мірою в правозастосовчій практиці міжнародно-правових, зокрема, європейських норм щодо ставлення до релігійних меншин, новітніх релігійних рухів тощо, особливо на регіональному рівні;
- ✓ некоректне втручання державних, політичних, у тому числі іноземних, чинників у релігійно-церковні процеси в Україні, що нерідко призводить до посилення міжконфесійної напруги, ухилення сторін від переговорного процесу щодо нормалізації релігійної ситуації, тенденційного використання подій і явищ політичного, суспільного, етнокультурного, релігійно-церковного життя в країні для декларування окремими конфесіями своєї непоступливості, відмови від діалогу з проблемних питань тощо.

Кожна з названих вище проблем, носить на сьогодні реально чи потенційно конфліктогенний щодо міжконфесійних відносин характер і, незважаючи на систематичні декларації церков, релігійних організацій про своє прагнення до порозуміння, толерантності, готовності до діалогу тощо, в ряді випадків виливається в конфронтаційні, далекі від поміркованих заяви чи акції сторін міжконфесійних відносин. Такими конкретними негативними виявами складностей міжконфесійних

відносин, зокрема, є: повна відсутність безпосереднього діалогу між найчисельнішими релігійними об'єднаннями в Україні - УПЦ МП та УПЦ КП - з питань подолання розколу в православ'ї; непоступливість сторін конфлікту, взаємовиключне бачення сторонами можливих шляхів його розв'язання; політизація аргументації опонуючих конфесій, ескалація взаємних звинувачень, претензій представників цих церков, що на сьогодні дають підстави прогнозувати нерозв'язуваність цього конфлікту у найближчій перспективі.

Якщо на початку 90-х років минулого століття конфліктна аргументація представників названих конфесій зводилася, переважно, до організаційно-канонічних, кадрово-особистісних питань, то нині вона нерідко почала переводитися в площину національних, державних ідентифікацій, набувати характеру гострополітичних звинувачень, зміщуватися з ієрархічного та єпархіального рівнів до парафіяльного, до вимог до владних структур по суті усунути опонентів із сакрального поля України, що також робить сподівання на примирення чи поліпшення міжконфесійних стосунків у найближчій перспективі досить проблематичними. При цьому замовчується той факт, що основна частина віруючих обох найбільших церков - УПЦ МП і УПЦ КП – це віруючі, що до кінця 80-х років м.ст. мирно співіснували й задовольняли свої релігійні потреби в Українському екзархаті Російської Православної Церкви, який ніколи не кваліфікувався "п'ятою колоною Москви" і керувався митрополитом Філаретом – за статусом, місцем в церковній ієрархії і церковними нагородами – фактично другою особою в РПЦ. У полемічному запалі забуваються й ряд інших значущих обставин: що ієрархами, кліром, віруючими обох конфесій беззаперечно є громадяни України, за національностями – українці, росіяни, білоруси та ін.; з правами сповідувати будь-яке віровчення, що не суперечить законодавству, належати до будь-якої зареєстрованої чи незареєстрованої релігійної організації, Не враховується, що в країні на законних підставах діє цілий ряд неавтономних, неавтокефальних церков, релігійних організацій з релігійними центрами за кордоном, що, однак, не дає підстав звинувачувати їх у проведенні в Україні політики чи лобіюванні інтересів інших держав тощо.

Ілюстраціями сьогоднішньої полярності, категоричності поглядів, неконструктивності позицій УПЦ МП та УПЦ КП може бути, зокрема, зміст відкритого листа Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета

до Президента України в серпні 2006 р., де святкування 40-літньої єпископської хіротонії Предстоятеля УПЦ МП митрополита Володимира (Сабодана) і Звернення єпископату УПЦ МП до

Президента України охарактеризовано як "чергова спроба знищити Помісну Українську Православну Церкву, якою є УПЦ Київського Патріархату, й утвердити на території України Московський Патріархат як єдину помісну Церкву для Росії та України"; містяться твердження, що "так звані українські архієреї відстоюють інтереси Московської Патріархії в Українській державі" і т.п. [Голос Православ'я. – 2006. - №15. – С. 2]; поки що декларативний характер заяв представників українських православних церков щодо прагнень до єдиної Української Помісної Православної Церкви, які не підкріплюються конструктивними і результативними кроками в напрямі реалізації таких заяв. Європейські прецеденти здобуття церковної помісності явочним порядком (Болгарія, Греція, Румунія, Росія), за логікою – "утворимо і рано чи пізно визнають," – у випадку з Україною не годяться: навіть цей, далеко небезпроблемний, шлях блокований православним розколом початку 90-х років м.ст. Голос *об'єданого, найчисельнішого в Європі* за кількістю релігійних організацій Українського православ'я і звучав би, і сприймався б зовсім по-іншому у Києві, Москві, Стамбулі, для всієї спільноти Вселенського Православ'я.

Патовість ситуації щодо єдиної помісної православної церкви в Україні посилюється ще й тим, що її створення неможливе без найчисельніших УПЦ МП та УПЦ КП. Зважаючи на важливість вироблення взаємоприйнятних шляхів налагодження міжцерковного замирення, а також у справі об'єднання православних України в єдину Помісну Православну Церкву, Президент України звернувся в лютому 2007 р. з листами до глав УПЦ МП та УПЦ КП з пропозицією розглянути можливість проведення зустрічей та консультацій обох церков для вирішення проблемних питань розвитку православ'я в Україні. Реакцією церков на це звернення були: синодальне рішення УПЦ КП від 28 лютого 2007 р. про підтвердження готовності церкви до зустрічей та консультацій з представниками УПЦ МП із зазначених проблем [Ми готові до діалогу// Голос Православ'я. – 2006. - №15] та Відповідь за дорученням Архієрейського собору УПЦ МП від 27 лютого 2007 р., де також висловлена готовність почати діалог з порушених проблем, проте - за ряду умов ("припинення насильства з боку УПЦ КП щодо УПЦ МП", повернення УПЦ МП "силою захоплених" церковних об'єктів, неучасть у переговорах "колишнього митрополита Філарета" та ін.). У Відповіді УПЦ МП повідомлено також про синодальне рішення про затвердження складу "Комісії УПЦ МП з відновлення єдності Українського Православ'я". Таким чином, обидві церкви зреагували на пропозицію Президента України, проте створені ними

органи будуть працювати, ймовірно, в різних площинах з прогнозованою перспективою виробити різновекторні рішення.

Досить нестабільними залишаються відносини УАПЦ з УПЦ КП та УПЦ МП. Українська Автокефальна Православна Церква і до і після свого фактичного розколу в березні 2006 р. займає щодо конкретних кроків з об'єднання православ'я поки що суперечливу позицію: в листопаді 2005 р., незадовго до об'єднаної з УПЦ КП собору, УАПЦ, не добившись прийнятних умов для об'єднання з УПЦ КП, відмовилася від участі в соборі, що, на думку патріарха Філарета, пояснюється таємним перебуванням деяких ієрархів УАПЦ "під впливом Москви" [Див.: Інтерв'ю з Патріархом всієї Русі-України Філаретом // Голос Православ'я. – 2006.- №15. – С. 5]. В грудні 2005 року глава УАПЦ митрополит Мефодій (Кудряков) звернувся вже до Предстоятеля УПЦ МП з пропозицією відновити роботу спільної комісії УПЦ МП та УАПЦ з метою пошуку шляхів відновлення єдності православ'я в Україні. В лютому п.р. Синод УПЦ МП прийняв рішення про поновлення роботи спільної комісії і на сьогодні, за інформацією УПЦ МП, з представниками УАПЦ "ведуться богословські співбесіди". У Зверненні Архієрейського собору УАПЦ до УПЦ КП від 2.03.2007 р. члени собору заявили про своє прагнення до "Об'єданого Українського Православ'я", проте канонічним шляхом; у зв'язку з цим УАПЦ соборно "вирішила утриматися від євхаристійного та молитовного спілкування з патріархом Філаретом", хоч не відмовляється від спілкування та діалогу з УПЦ КП в цілому.

Таким чином, успіх реалізації ідеї Української Помісної Православної Церкви залежить, в першу чергу, від внутрішньої здатності української православної спільноти стати *над* роз'єднуючими факторами, якими б значущими вони не здавалися, і її реальної готовності до об'єднання в єдину монолітну структуру. Тільки така структура зможе надалі апробованим чи новітнім, формальним чи неформальним шляхом здобути церковну помісність. Тим більше, що, на думку самих православних богословів, сучасному православ'ю, яке хоче бути "всім для всіх", треба вчитися домовлятися не з одним імператором, а з множиною людських зібрань, незалежних одне від іншого. Досягнення такої мети – завдання винятково конфесій, церковних та релігійних структур, віруючих; невтручання у цей процес світських чинників з їх нецерковними, партійно-адміністративними методами і засобами стане достатньо вагомим вкладом у позитивне вирішення даної проблеми. Дочекатися невтручання зовнішніх чинників у вирішення винятково українського питання створення Помісної Православної Церкви нереально, але цілком реальним для

українських учасників переговорно-узгоджувального процесу є критичне врахування конструктивної чи деструктивної позиції зарубіжних релігійних центрів (РПЦ, Константинопольського патріархату, українських діаспорних релігійних центрів тощо);

- ✓ триваючі суперечки, протистояння між конфесіями за культові будівлі, майно, господарські приміщення, що перебували в державній чи комунальній власності і тепер передаються законними власниками. При всьому тому, що масштаби і кількість конфліктів з цього приводу з початку 90-х років минулого століття істотно скоротились (в 1995-1996 роках кількість "гарячих точок", тобто населених пунктів, де точилися міжконфесійні конфлікти навколо культових споруд, обчислювалася 600-300 пунктами, а забезпеченість релігійних організацій культовими будівлями становила близько 65-67%), конфліктні ситуації з приводу користування чи власності продовжують мати місце. На 32493 релігійні громади станом на 1 січня 2008 р. є трохи майже 21 тис. культових будівель та приміщень, пристосованих під молитовні (67,7 % до потреби). Близько 860 культовими спорудами громади користуються почергово, близько третини від загальної кількості приміщень є пристосованими під молитовні. Все це не може не породжувати все нових і нових спроб переподілу, а то й захоплення культових будівель, оскільки, по-перше, безкарних прецедентів таких акцій з позитивним результатом багато, по-друге, можливостей самостійного будівництва у значній кількості релігійних громад немає (навіть за сприяння держави, місцевих органів влади за 15 останніх років, починаючи з 1992 року, побудовано лише 25% існуючих культових будівель); по-третє, спроби переподілу культових будівель нерідко сприймаються не як релігійний екстремізм, а як історично обґрунтоване відновлення справедливості, оскільки церкви в багатьох випадках будували віросповідно і церковно єдині діди-прадіди, а претендують на спадщину нащадки, конфесійно поділені навіть в межах одного населеного пункту на дві, три, а то й чотири церкви;
- ✓ використання частиною віруючого загалу будь-яких подій, процесів, акцій (історичних чи сучасних), як приводів для демонстрації особливої позиції церкви, акцентації на тому, що розділяє, а не об'єднує церкви, співіснуючі в країні, регіоні, населеному пункті. Саме в такій деструктивній тональності були використані окремими біляцерковними політизованими

групами, громадськими процерковними організаціями факти передачі Свято-Успенської церкви УПЦ МП, Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря – УПЦ КП, візит Папи Римського Івана-Павла II до України, перенесення Патріархату УГКЦ до Києва та ін. Інколи приводи виявляються надуманими і свідомо використовуються естремістськи налаштованою частиною окремих конфесій для загострення релігійної ситуації в населеному пункті, вирішення позарелігійних питань (політичних, партійно-блокових, виборчих, фінансово-господарських, комерційних тощо). Особливо активно використовується при цьому практично невичерпні історичні обставини тих чи інших конфесійних протистоянь на українських землях різного ступеню достовірності (військові, фінансові, національні, кадрові закулісні обставини минулих церковних приєднань чи роз'єднань; тенденційне прославлення далеко не харизматичних фігур історичних діячів, пошуки в церковній історії "патріотів", "провокаторів" тощо; встановлення історичних кордонів т. зв. канонічних територій; сучасне будівництво культових будівель на місцях колишніх мусульманських святинь в Автономній Республіці Крим і т. п.), якими переповнена вітчизняна, як і будь-яка інша історія, і апеляція до яких, однак, є невдячним засобом для нормалізації міжконфесійних відносин.

Останні негативні вияви таких конфліктогенних проблем – підняття з історичних глибин і актуалізація обставин втрати Київською митрополією самостійності і включення її до складу Московської патріархії в 1686 р. з акцентами на "неправомочність дій" константинопольського патріарха Діонісія і присутності подарунків з Москви "собоями і жалуваннями"; сутички між православними та ісламськими віруючими в Бахчисараї; протистояння між прихильниками УПЦ КП та УГКЦ в окремих регіонах за культові будівлі; триваючі взаємні звинувачення представників УПЦ МП, УПЦ КП, УГКЦ у неофіційній участі у передвиборних кампаніях на боці якоїсь однієї партії чи кандидата тощо;

- ✓ творення на місцях своєрідної регіональної нормативно-правової бази, упередженої правозастосовчої практики у сфері державно-релігійних, міжконфесійних відносин, коли, в залежності від регіонів або релігійних уподобань місцевих владних адміністраторів, надаються пріоритети у

вирішенні практичних питань тій чи іншій конфесії, породжуючи недовіру до владних структур, ревниве ставлення одних конфесій до інших, суперечки між ними з в'ясненням хто з них "більш український" і, як результат, - загальне погіршення міжконфесійних відносин, що стає предметом розгляду вищих державних структур.

- ✓ Мають місце чимало й інших конкретних негативних виявів складностей чи й напруги в міжконфесійних відносинах. Глибинними їх причинами, на нашу думку, є:
- ✓ наслідки здійснення в СРСР та УРСР курсу на побудову безрелігійного суспільства, зорієнтованого на науково-матеріалістичні цінності і витіснення цінностей релігійних, що в 20-30-ті, 50-70-ті роки минулого століття супроводжувався закриттям чи знищенням церков та монастирів, переслідуванням чи обмеженням прав чорного та білого духовенства. Як наслідок – входження церков, релігійних організацій у добу незалежності України супроводжувалися і супроводжуються істотним відставанням у забезпеченні їх культовими будівлями, майном, церковною літературою, духовними навчальними закладами тощо, прямо чи опосередковано породжуючи міжконфесійні конфлікти (в РКЦ на одну громаду припадає 0,91 культових будівель, в УПЦ - 0,85 культових будівель, в УГКЦ – 0,79; в УПЦ КП – 0,67; в УАПЦ – 0,62 культових будівель);
- ✓ потужне зростання з початку 90-х років м.ст. чисельності церков, релігійних організацій, течій, толків (за 1992 – 2006 рр. кількість релігійних організацій зросла з 12962 до 33841, або в 2,6 разів), що реалізують свій потенціал кількісного росту за рахунок пострадянського масиву байдужих до релігії, невіруючих, тих, хто коливається між вірою та невір'ям; віруючих інших конфесій, що не може не бути сферою міжконфесійного конфлікту інтересів;
- ✓ тривало діючі наслідки здійснення в Україні в XVIII-XX століттях російською синодальною церквою курсу на ліквідацію національних особливостей православної церкви та монастирів у церковному устрої, управлінні, в літургії, обрядах, освіті, церковно-монастирському книгодрукуванні тощо під приводом уніфікації, боротьби з "латинством", що надовго денаціоналізували, деморалізували значну частину українського духовенства

та чернецтва, породили успадковуючий тип священиків та ченців, байдужих до національних інтересів, до національної культури тощо;

- ✓ складнощі відродження церков, монастирів, релігійно-духовних центрів в Україні, спричинені факторами економічного, фінансового, матеріального характеру (тривалий кризовий стан економіки, що ускладнював можливість фінансової допомоги; неможливість з різних причин оперативної передачі колишніх культових будівель, приміщень з державної, комунальної власності у власність релігійних громад тощо);
- ✓ триваюча політизація певних конфесійних прошарків, непоодинокі факти втручанням державно-адміністративних, партійно-блокових, націонал-патріотичних чинників у внутрішньоцерковні проблеми; практика апеляції окремих церков, релігійних організацій до владних структур за арбітруванням чи вжиттям заходів, у тому числі щодо релігійних опонентів, що так чи інакше породжує в конфесійному середовищі підозри в неоднаковому ставленні влади до конфесій, "пріоритетності" певних церков, зважаючи на їх чисельність, конфесійну зорієнтованість осіб з владних структур, частоту участі представників певних церков у офіційних державних, політичних заходах і тому подібних суб'єктивних критеріях оцінок ситуації.

Таким чином, констатовані складнощі міжконфесійних відносин у сучасній Україні є закономірними складнощами екстенсивного та інтенсивного росту, непростого набуття досвіду діяльності церков та релігійних організацій в умовах зростаючої свободи совісті, релігійної свободи. В ході становлення України як правової держави, мінімізації залежності конфесій від державно-адміністративного ресурсу, усвідомлення церквами, релігійними організаціями, що їх майбутнє залежить не від близькості до владних структур, партій чи харизматичних лідерів, а від них самих, в країні складатимуться умови для подальшої нормалізації й поліпшення міжконфесійних відносин.